

**HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN ELMİNƏ QAYĞISI
(XX ƏSRİN 70-80-Cİ İLLƏRİ)**

Rəşid Mehdiyev

Bakı Dövlət Universiteti

resid.mehdiyev1998@mail.ru

mresid.1998@gmail.com

***Açar sözlər:** Ümummilli lider, Azərbaycan SSR, 70-80-ci illər, elm, azərbaycanlı alimlər, Elmlər Akademiyası*

1969-cu ildə Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə gələn Ümummilli lider Heydər Əliyev mövcud rejimin sərt şərtləri altında, Azərbaycanın milli maraqlarına xidmət etmək məqsədilə çox düşünülmüş bir siyasət yürüdərək, ölkənin iqtisadiyyatı, elmi və təhsilinin inkişafını təmin etməyə müvəffəq olmuşdur. Ulu öndər, respublikada elmin tərəqqisi üçün lazım olan bütün addımları atmışdır. O, yaxşı anlayırdı ki, cəmiyyətin inkişafında və elmin, mədəniyyətin yüksəlişində ən təsirli vasitələrdən biri təhsildir. Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrlərində bu sahələrə xüsusi diqqət ayırmış, yüksək biliyə malik, intellektual və elitar təbəqənin formalaşmasına yönəlmişdir.

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan elminə və alimlərinə xüsusi diqqət yetirərək bu sahədəki davamlı və sistemli fəaliyyəti, Azərbaycanın elmi nailiyyətlərinin ölkədə və beynəlxalq aləmdə tanınması üçün görülən işlər, milli dəyərlərə xidmət edən alimlərimizin rejimin təzyiqlərindən qorunması, onlara yaradılan şərait, Azərbaycan tarixi, dili və ədəbiyyatı sahəsindəki tədqiqatların genişləndirilməsinə göstərilən dəstək və s. bu kimi addımlar Ulu öndər Heydər Əliyevin istiqlalın təməlini yaratmaqda göstərdiyi tarixi xidmətin bir hissəsi kimi təhlil edilir.

**ЗАБОТА ГЕЙДАРА АЛИЕВА О НАУКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА
(70-80-Е ГОДЫ XX ВЕКА)**

Рашид Мехтиеv

***Ключевые слова:** Общественный лидер, Азербайджанская ССР, 70-80-е годы, наука, азербайджанские ученые, Академия наук.*

В 1969 году, когда Общественный лидер Гейдар Алиев возглавил руководство Азербайджана, он под жесткими условиями

существующего режима проводил продуманную политику, направленную на служение национальным интересам Азербайджана. Ему удалось обеспечить развитие экономики, науки и образования страны. Великий лидер предпринял все необходимые шаги для прогресса науки в республике. Он прекрасно понимал, что одним из самых эффективных инструментов развития общества и подъема науки и культуры является образование. На протяжении всей своей деятельности Гейдар Алиев уделял особое внимание этим сферам, направляя усилия на формирование высокообразованной, интеллектуальной и элитарной прослойки.

В статье анализируется непрерывная и системная деятельность Общенационального лидера Гейдара Алиева в области науки, его особое внимание к азербайджанским ученым, усилия, предпринятые для продвижения научных достижений Азербайджана как внутри страны, так и на международной арене, защита ученых, служащих национальным ценностям, от давления режима, создание благоприятных условий для них, поддержка исследований в области азербайджанской истории, языка и литературы и подобные инициативы. Эти действия рассматриваются как часть исторической заслуги Гейдара Алиева в создании основы независимости.

HEYDAR ALIYEV'S ATTENTION TO AZERBAIJANI SCIENCE (1970-1980S)

Rashid Mehdiyev

Keywords: National Leader, Azerbaijan SSR, 70s-80s, science, Azerbaijani scholars, Academy of Sciences

In 1969, when the National Leader Heydar Aliyev assumed the leadership of Azerbaijan, he pursued a well-thought-out policy under the harsh conditions of the existing regime, aiming to serve the national interests of Azerbaijan. He succeeded in ensuring the development of the country's economy, science, and education. The great leader took all the necessary steps for the progress of science in the republic. He understood well that one of the most effective tools for societal development and the rise of science and culture is education. Throughout his career, Heydar Aliyev paid special attention to these areas, focusing on forming a highly educated, intellectual, and elite stratum.

The article analyzes the National Leader Heydar Aliyev's continuous and systematic activities in science, his special attention to Azerbaijani

scientists, the efforts made to promote Azerbaijan's scientific achievements both domestically and internationally, the protection of scholars serving national values from regime pressures, the favorable conditions created for them, the support provided for expanding research in the fields of Azerbaijani history, language, and literature, and similar initiatives. These actions are considered part of Heydar Aliyev's historical service in laying the foundation for independence.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan elminə və alimlərinə xüsusi diqqət yetirərək bu sahədəki fəaliyyətini bir neçə istiqamət üzrə davamlı və sistemli şəkildə həyata keçirirdi. O, elmi-tədqiqat institutlarının və alimlərin sayını artırır, həmçinin Azərbaycanın elmi nailiyyətlərini ölkədə və beynəlxalq aləmdə tanımaq üçün mühüm işlər görürdü. Tanınmış alimlər müxtəlif orden və medallar ilə təltif edilir, Azərbaycan tarixi, dili və ədəbiyyatı sahəsindəki tədqiqatların genişləndirilməsinə dəstək göstərirlirdi. Milli dəyərlərə xidmət edən alimlərimizə qarşı təzyiqlərdən qoruyaraq onlara yaradıcılıq şəraiti yaradılırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev öz nitqlərində bildirirdi: “Azərbaycan xalqının mədəniyyətinin və elmi təfəkkürünün əsası tarixin dərin qatlarına gedib çıxır. Bu xalq əsrlər boyunca Şərq ədəbiyyatının, incəsənətinin, fəlsəfəsinin ən yüksək nailiyyətlərini özündə əks etdirən, zəngin və unikal bir mədəniyyət qurmuşdur. Ən qədim dövrlərdən başlayaraq, burada təbabət, astronomiya, riyaziyyat, coğrafiya, tarix, ədəbiyyat, musiqi, dekorativ sənət və bədii incəsənət sahələri inkişaf etmiş, möhtəşəm memarlıq abidələri inşa olunmuşdur [5, s.73]”.

Ulu öndər Heydər Əliyev, Azərbaycanın elmini ölkə miqyasında inkişaf etdirmək məqsədilə elmi-tədqiqat institutlarının və elmi işçilərin sayını artırır və onlara xüsusi diqqət yetirirdi. Bu sahədə onun fəaliyyəti çox uğurlu olmuşdur. 1969-cu ildə Azərbaycanda 89 elmi-tədqiqat və layihə müəssisəsi, sahə institutları və ali məktəblərdəki problem laboratoriyalarında 12,350 elmi işçi çalışırdı. Bunlara Elmlər Akademiyasının 55 akademiki və müxbir üzvü, 329 elmlər doktoru və 300 elmlər namizədi daxildir. 1978-ci ildə isə elmi-tədqiqat və layihə institutlarının sayı 118-ə çatmış, elmi işçilərin ümumi sayı 21,407-ə, akademik və müxbir üzvlərin sayı 100-ə, elmlər doktorlarının sayı 853-ə, elmlər namizədlərinin sayı isə 7,594-ə yüksəlmişdi. 1980-ci ildə yalnız Elmlər Akademiyasının sistemində 34 elmi və elm-istehsalat idarəsində 4,000-dən çox elmi işçi fəaliyyət göstərir, bunların içində 245 elmlər doktoru və 1,600 elmlər namizədi vardı. Həmin ildə Azərbaycan elmi 123 elmi idarə və 17 ali məktəb kafedrasını əhatə edirdi. Bu sahələrdə ümumilikdə təqribən 22,000 elmi əməkdaş işləyir, bunların içində 900-dən çox elmlər doktoru və 8,000-ə yaxın elmlər namizədi fəaliyyət göstərirdi [5, s.81]. Ümummilli lider Heydər Əliyev, elmin ən müasir və perspektivli sahələri üzrə elmi-tədqiqat

işlərinin aparılmasını alimlərə və elmi idarə rəhbərlərinə tövsiyə edirdi. Azərbaycanda bu sahələr üzrə geniş və əhəmiyyətli tədqiqatlar həyata keçirilirdi. 1979-cu ildə təbiət və sosial elmlər sahəsində respublikada aparılan elmi işlərin 55 nəticəsi Sovet İttifaqının ən mühüm elmi nailiyyətləri arasında yerini almışdı. Bu, Azərbaycanın fundamental elmi sahələrində əldə edilən böyük uğurların göstəricisi idi. 1971-1980-ci illərdə Elmlər Akademiyasının alimləri tərəfindən istehsalata tətbiq edilən tədqiqatların nəticəsində əldə edilən iqtisadi fayda 570 milyon manatdan artıq olmuşdu. Bu dövr ərzində akademiya alimləri yüzlərlə ixtira etmiş və 1000-dən çox müəlliflik şəhadətnaməsi almışdılar [5, s.82].

Ümummilli lider Heydər Əliyev elmi işçilər arasında azərbaycanlıların sayının artırılması istiqamətində ciddi səylər göstərmiş və bu sahədə mühüm irəliləyişlər əldə edilmişdir. Belə ki, 1947-ci ildə Azərbaycandakı azərbaycanlı elmi işçilərin faizi 48,6%, 1960-cı ildə isə 64,6% olmuşdu. 1970-ci ildə bu göstərici 70,9%-ə, 1971-ci ildə isə 71,3%-ə yüksəlmişdi. Azərbaycanlılar arasında elm və təhsilə olan marağın artması, elmi-tədqiqat institutlarında maaşların yüksəlişi, verilmiş, əhali artımının sürətlənməsi nəticəsində xarici xalqların nümayəndələrinin elmi işçilər içindəki payı zamanla azalmış, yerli kadrların sayı artmışdır.

Neft kimyası və neftayırma, Azərbaycan elminin əsas inkişaf istiqamətlərindən birinə çevrilmişdi. Bu sahəyə əhəmiyyətli dərəcədə resurslar və maliyyə vəsaitləri ayrılmışdı. Azərbaycanın neft sahəsindəki alimləri təkcə ölkə daxilində deyil, həm də beynəlxalq aləmdə tanınmış və nüfuzlu şəxsiyyətlər idi. Bu sahə ilə bağlı elmi məsələlər müzakirə edilərkən, qərarlar tez-tez azərbaycanlı alimlərin yekun rəyinə əsaslanaraq qəbul edilirdi. Həmçinin, Azərbaycan alimləri dünyanın müxtəlif elmi mərkəzlərində və universitetlərində mühazirələr oxuyur və bu çıxışlar yüksək qiymətləndirilirdi. Azərbaycan Respublikasında təbiətşünaslıq elmləri sürətlə inkişaf edirdi. 1978-ci ildə Elmlər Akademiyasında bu sahə üzrə fəaliyyət göstərən nüfuzlu bir elmi mərkəz olan Təbii Ehtiyatların Kosmik Tədqiqi İnstitutu təsis olundu. Qısa bir müddət ərzində institutun alimlərinin apardıqları tədqiqatlar ölkə üzrə yüksək dəyərləndirilirdi.

Azərbaycanlı alimlər, Volqaboyu, Qərbi Sibir, Türkmənistan, Qazaxıstan, Belarusiya, Ukrayna və digər respublikalarda neft yataqlarının işlənməsində aktiv iştirak edirdilər. Eyni zamanda, onlar ADR, Rumıniya, Əfqanıstan, Hindistan, Əlcəzair, Kuba, İraq və Suriyada da neft yataqlarının inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm töhfələr vermişdilər. Azərbaycanlı alimlər 15 ölkədə patentlər aldılar [9, s.73]. Həmçinin bu dövrdə respublikada radiotexnika, elektronika sənayesinin inkişafı perspektivlərini nəzərə alaraq, alimlər texniki fizika, tətbiqi riyaziyyat, kibernetika, radioelektronika və digər müasir elm sahələrində fəaliyyətlərini genişləndirirdilər. Xalq təsərrüfatının

artıq formalaşmış və iqtisadiyyat üçün ənənəvi sahələrinin yenidən qurulması prosesi də həyata keçirilirdi. Ekologiya sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işlərinə xüsusi diqqət ayrılırdı, müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlərin əməkdaşlığı gücləndirilirdi. Buna misal olaraq göstərmək olar ki, 1981-ci ildə Azərbaycanın elmi-tədqiqat və layihə institutları ölkə üzrə 25 kompleks proqramın hazırlanmasında iştirak etmişdilər [5, s.82].

Ulu öndər Heydər Əliyev Elmlər Akademiyasının və onun institutlarının fəaliyyətini, görkəmli alimlərin yubileylərini qeyd etməyə və onların ev-muzeylərini yaratmağa xüsusi önəm verirdi. O, belə yubileylərin təşkilinin respublikada elmə olan marağı artırdığına və Azərbaycan elmini və alimlərini təkcə ölkə daxilində, həm də beynəlxalq aləmdə tanıtdığına inanırdı. Ümum-milli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə, 1969-cu il 30 dekabr tarixində Azərbaycan KP MK-nın iclasında Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 25 illik yubileyinin qeyd edilməsi qərara alındı. Bu qərara əsasən, təşkil olunan konfranslar və simpoziumlarda həm yerli, həm də xarici ölkələrin müxtəlif elmi qurumlarının nümayəndələri iştirak edərək elmi uğurlar haqqında müzakirələr apardılar və Azərbaycan xalqının qədim tarixi, zəngin mədəni irsi haqqında məlumat aldılar. Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1975-ci ildə isə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının 30 illik yubileyi təntənə ilə qeyd edildi. Heydər Əliyev akademiyanın Xalqlar Dostluğu Ordeni ilə təltif olunması üçün Sov.İKP MK-na müraciət edərək bu istəyinə nail olmuşdu. Bu qərara uyğun olaraq, elmi konfranslar və simpoziumlar təşkil olunmuşdu. 1982-ci il sentyabrın 14-də Azərbaycan KP MK tərəfindən Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun 50 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı qəbul olunan qərar, ədəbiyyat sahəsindəki tədqiqatların dəstəklənməsi və ədəbi irsə olan diqqət və qayğının göstəricisi idi. Ümum-milli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1976-cı ilin yanvarında görkəmli alim Yusif Məmmədəliyevin Ordubadda ev muzeyinin açılışının böyük təntənə ilə keçirilməsi və bu tədbirdə respublikanın nüfuzlu alimləri, partiya nümayəndələrinin iştirakı Naxçıvanda elmə olan marağın yüksəlməsinə təkan verdi.

Ümum-milli lider Əliyev Azərbaycanda geniş çaplı nəşrlərə, xüsusilə ensiklopediyaların hazırlanmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. 1965-ci ildə Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən qəbul edilən Azərbaycan sovet ensiklopediyasının nəşri ilə bağlı qərara əsasən, ensiklopediyanın on cildi hazırlanmalı və hər biri 70 çap vərəqi həcmində olmalı idi. Lakin çoxlu səhvlər səbəbi ilə nəşr edilməmişdi. Bu məqsədlə, 1974-cü il mayın 23-də Sov.İKP MK-ya 252 sayılı tam məxfi məktub göndərərək, ensiklopediyanın birinci cildinin 1974-cü ildə, onuncu cildinin isə 1980-ci ildə çap olunması üçün icazə almaq istəyini bildirmiş və Moskvanın razılığını əldə etmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin dəstəyi ilə Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının (ASE) birinci cildi işıq üzü görərkən burada 3836

məqalə toplanmışdır. Amma alimlər arasında baş verən fikir ayrılıqları və intriqlar nəticəsində birinci cildə Azərbaycan haqqında məqalə yer almamışdır. Heydər Əliyev bir çıxışında bu məsələyə toxunaraq, alimlər arasında birliyin olmamasının belə bir çatışmazlığa səbəb olduğunu bildirmişdir. O, alimlər arasında həmrəyliyi, əməkdaşlığı və birgə fəaliyyətin inkişafını dəstəklədiyini qeyd etmişdir. Bununla belə, 1980-ci ildə ensiklopediyanın dördüncü cildi çapdan çıxmış, digər cildlərin hazırlanması isə sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə Azərbaycan tarixi, dili və mədəniyyəti üzrə elmi tədqiqatların aparılması və monoqrafiyaların çapı əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Azərbaycan tarixi və dilçilik sahəsində bir sıra əsərlərə dövlət mükafatları təqdim olunurdu. İctimai elmlər sahəsində tədqiqatlar intensivləşdirilirdi. O, alimlərə Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinin daha dərinlən tədqiq edilməsini tövsiyə edirdi. Heydər Əliyev deyirdi ki, “Ümumi çətinliklər nə qədər olsa da, biz elmə, təhsilə qayğı göstərməliyik və elmin inkişafı üçün mövcud imkanlardan daha çox istifadə etməliyik” [7]. Tarixçilərlə mütəmadi görüşlər keçirərək, xüsusən qədim, orta əsrlər və XIX, XX əsrlərin tarixinin hələ kifayət qədər əhatəli şəkildə işlənmədiyini vurğulayır və bu sahədə öz narahatlığını ifadə etmişdi. Azərbaycan rəhbəri Heydər Əliyev başqa respublikaların tarixçilərinin öz tarixlərini yaxşı yazdığını azərbaycanlı alimlərin nəzərinə çatdırır, onları buna səsləyirdi [2, s.154]. Heydər Əliyev bilirdi ki, xalq öz tarixi köklərini bilməli, onu yadda saxlamalı və elm və mədəniyyətinə bağlı qalmalıdır. Tarixçilərə tarixi düzgün şəkildə yazmağı, obyektiv şəkildə öyrənməyi və ədalətli qiymətləndirməyi tövsiyə edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın zəngin tarixi və mədəniyyətinin dərinlən öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi diqqət yetirir, qədim əlyazmaların qorunub araşdırılmasına böyük önəm verirdi. O, qeyd edirdi ki, bir çox azərbaycanlılar tarix üzrə dəyərli tədqiqatlar aparsalar da, Azərbaycanın əvvəllər sistemli tarixşünaslığı mövcud olmayıb. Heydər Əliyev tarixşünaslığın yaradılmasının vacibliyini, mənbələrin və qədim əlyazmaların tədqiqinin xalqın tarixinin və mədəniyyətinin öyrənilməsində mühüm rol oynadığını bildirirdi. 1930-cu illərdə Azərbaycan xalqının ən qiymətli tarixi əlyazmalarının əksəriyyəti kütləvi şəkildə zərərli sayılaraq yandırılmışdı. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə qədər Respublika Əlyazmalar Fondundakı əlyazmalar bərbad vəziyyətdə, binanın zirzəmisində saxlanılırdı. Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı bu qiymətli əlyazmalar pis şəraitdə çürüyərək zay olurdu. Onların qorunması və bərpası çox əhəmiyyətli məsələ idi. Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı dünyanın müxtəlif arxiv və kitabxanalarında saxlanılan əlyazmaların respublikaya gətirilməsi mümkün deyildi. Azərbaycanlı alimlərin bu mənbələrdən faydalana bilmələri üçün Ümummilli lider

Heydər Əliyev mühüm qərarların qəbul edilməsinə nail oldu. 1981-ci ilin avqust ayında Azərbaycan KP MK, “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının respublika Əlyazmaları Fondunun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması barədə” məsələyə baxaraq mühüm elmi və siyasi əhəmiyyətə malik qərar qəbul olundu. Burada qeyd olunurdu ki, fondada müxtəlif dillərdə 40 mindən çox nadir yazılı abidə saxlanılır. Azərbaycan elmi, mədəniyyəti və tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu qərar nəticəsində, Əlyazmalar Fondu Əlyazmalar İnstitutuna çevrildi. Bu qərarla həmçinin abidələrin qorunması üçün uyğun şəraitin yaradılması, fondun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və əlyazmaların tapılıb mühafizə edilməsi məsələləri də nəzərdə tutulurdu. XX əsrin əvvəllərində tanınmış milyonçu və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin inşa etdiyi bina qədim kitabların Azərbaycan xalqının tarixini və milli sərvətini əks etdirdiyini əsas götürülərək Əlyazmalar İnstitutuna təhvil verildi. Bu addım Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin araşdırılması sahəsində yeni bir mərhələnin başlanğıcı idi. Qərar qəbul edildikdən sonra, bu binanın zirzəmisində zədələnmiş və nəm içində olan köhnə kitablar çıxarılaraq bərpa edildi və nadir muzey nümunələri kimi qorunmağa başlandı. Sonrakı dövrlərdə də qədim əlyazmalara aid müxtəlif respublika və beynəlxalq elmi konfranslar, simpoziumlar, tədbirlər keçirilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın elm və mədəniyyət mərkəzi kimi tanınmasına böyük əhəmiyyət verirdi. O, müxtəlif xarici ölkələrin alimlərinin ölkə ilə tanış olması və əlaqələr qurması məqsədilə müxtəlif tədbirlər təşkil edirdi. Onun təşəbbüsü ilə, 1981-ci il 14 iyul tarixində Azərbaycan KP MK bürosunun iclasında böyük alim Məhəmməd Nəsrəddin Tusinin 780 illik yubileyinin qeyd edilməsi barədə qərar qəbul edildi. Tanınmış ədəbiyyatşünas alim, akademik M.A.Dadaşzadənin 70 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə əlaqədar, Oktyabr İnqilabı ordeni ilə təltif edilməsi barədə Azərbaycan KP MK bürosunun 1974-cü il 21 may tarixli qərarına uyğun qərar qəbul edildi. Azərbaycan KP MK bürosunun 1977-ci il yanvarın 11-də keçirilən iclasında, məşhur tarixçi alim, akademik Ə.Sumbatzadənin Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə təltif olunması barədə müvafiq qərar qəbul edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanı Sovet İttifaqının öndə gələn elmi mərkəzinə çevirmək məqsədilə intensiv fəaliyyət göstərirdi. Şərqdə baş verən mühüm hadisələr, xüsusən İran inqilabı və Əfqanıstana Sovet müdaxiləsindən sonra bu məsələnin aktuallığını nəzərə alaraq 1982-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunda Cənubi Azərbaycan tarixi şöbəsi təsis edildi, Ümumittifaq Şərqsünaslar Cəmiyyətinin Azərbaycan şöbəsi təşkil olundu. Həmin il, görkəmli şərqsünas alim Mirzə Kazımbəyin anadan olmasının 180 illiyi də təntənə ilə qeyd olundu [8, s.75]. Azərbaycan alimləri Mirəli Qaşqayın, akademik Ə.Hüseynovun, M.Quluzadənin təltif olunması ilə bağlı Sov.İKP MK-ya məktubla müraciət edilmişdi.

Görkəmli coğrafiyaşünas alim, akademik H.Əliyevin anadan olmasının 70 illik yubileyi qeyd olundu. Ədəbiyyatşünas alim H.Araslı anadan olmasının 75 illiyi münasibətilə onu Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni ilə, görkəmli dilçi alim, akademik M.Şirəliyev Lenin ordeni ilə təltif edilməsi təltif edildi.

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan, müxtəlif ümumittifaq və beynəlxalq elmi tədbirlərin keçirilməsi baxımından önəmli mərkəzə çevrilmişdi. Respublika müntəzəm olaraq mühüm konqreslər, elmi konfranslar və simpoziumlara ev sahibliyi edirdi. Azərbaycana səfər edən sovet və xarici alimlər, Azərbaycanın elmi nailiyyətləri, tarixi və mədəniyyəti ilə yaxından tanış olurdular. Məsələn, 1973-cü ilin oktyabr ayında Bakıda keçirilən 24-cü Beynəlxalq Astronavtika Konqresi, yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün ölkə üçün mühüm elmi hadisə idi. Bu tədbirdə 25 ölkədən 560 alim və mütəxəssis, o cümlədən məşhur ABŞ astronavtı T.Stafford iştirak edirdi. Bu tədbirin təşkili, Azərbaycan elminin nailiyyətlərinin təbliğində və alimlər arasında beynəlxalq əlaqələrin qurulmasında əhəmiyyətli rol oynadı. ABŞ və digər xarici ölkələrdən olan alimlərin iştirakı Azərbaycanın elmi yüksək qiymətləndirməsini göstərirdi. 1977-ci ilin may ayında Bakıda Asiya, Afrika və Latın Amerikasına xalqlarının milli azadlıq hərəkatı mövzusunda keçirilən böyük beynəlxalq elmi konfransda 70-dən çox ölkənin siyasi və ictimai xadimləri, alimləri iştirak etdilər. Heydər Əliyevin bu tədbirdə dərin məzmunlu məruzə edərək, bu ölkələrin xalqlarının milli azadlıq mübarizəsini yüksək qiymətləndirdi. Bakıda keçirilən belə bir tədbir və Heydər Əliyevin burada etdiyi nitq, Azərbaycan rəhbərinin yalnız türk və müsəlman dünyasında deyil, həm də milli azadlıq mübarizəsi aparan ölkələrin xalqları, hökumətləri və ictimaiyyətləri arasında böyük nüfuza sahib olan tanınmış dövlət xadimi olduğunu nümayiş etdirirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dəyərli alimlərinin beynəlxalq əlaqələrini genişləndirmək üçün böyük səy göstərirdi. Onun təşəbbüsü ilə, alimlərimiz müxtəlif beynəlxalq elmi konfrans və simpoziumlarda məruzələrlə iştirak edir, bu vasitə ilə Azərbaycan elmini dünya miqyasında tanıdır və xalqı ləyaqətlə təmsil edirdilər.

Ümummilli lider Azərbaycan alimlərini sovet rejiminin təzyiqlərindən qoruyaraq onların fəaliyyətini dəstəkləyirdi. Moskvanın diqqətini yayındırmaq üçün bəzən alimləri tənqid edirdi. Bununla belə, sonradan həmin alimlərin rahat işləməsi üçün şərait yaradılırdı. Beləliklə, alimlər təqiblərdən qorunurdu. 1964-cü ildə Azərbaycanın 150 il əvvəl Rusiyanın tərkibinə "kənüllü" daxil olması qeyd edilmiş və bu münasibətlə bayram tədbirləri keçirilmişdi. Azərbaycan Lenin ordeni ilə təltif edilmişdi. 1967-1968-ci illərdə tarixçi Ziya Bünyadov rəsmi mövqeyə qarşı çıxaraq, Azərbaycanın kənüllü deyil, zorla Rusiyaya birləşdirildiyini açıq şəkildə bəyan edərək mövqeyini bildirdi. Bu cəsarətli mövqe mövcud siyasi sistemin tələblərinə zidd olduğu üçün ciddi təzyiqlərə səbəb olmuşdu. Yaranmış həssas və mürəkkəb vəziyyəti idarə

etmək məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda tarixçi alimlər, o cümlədən Ziya Bünyadov və M.İsmayılov haqqında açıq tənqidlər etmişdi. Lakin onun bu addımı alimləri daha böyük təhlükələrdən qorumuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev qısa müddət sonra Ziya Bünyadovu Elmlər Akademiyasının Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru təyin etdi və akademik seçilməsində mühüm rol oynadı. Elmlər Akademiyasına tarix elmləri üzrə kimlərin seçiləcəyi məsələsi Mərkəzi Komitədə müzakirə edilərkən Heydər Əliyev “Əgər mən akademiklərin yerində olsaydım, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı və tanınmış tarixçi alimə səs verərdim” deyərək Ziya Bünyadovun adını irəli sürdü və onun seçilməsi məsələsini istədiyini bildirdi [9, s.76]. “Millətçi” və “şovinist” kimi qələmə verilən və Moskvanın cəzalandırmaq istədiyi Ziya Bünyadovun “Azərbaycan Atabəylər dövləti” əsərinə bir müddət sonra dövlət mükafatı verildi. Bundan sonra ermənilər Heydər Əliyevə Moskva vasitəsilə daha çox məktublar göndərərək onun millətçi və şovinist olduğunu, millətçi tarixçiləri müdafiə etdiyini bildirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Bünyadovun əsərləri xalqın tarixi və milli ruhunun yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eyni münasibət M.İsmayılova da qarşı göstərildi və O, Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun direktor müavini təyin oldu, müxbir üzv seçildi.

Sovet dövründə antisovet meylləri olan müəllimlərin tədris müəssisələrində fəaliyyət göstərməsi SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi (DTK) tərəfindən qəbulolunmaz hal sayılırdı. Bu şəxslər daim dövlətin nəzarəti altında saxlanılır, gənclərlə əlaqə qurmaqları məhdudlaşdırılırdı. 1970-ci il 12 may tarixində SSRİ DTK-nın sədri Y.Andropov Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinə 1281-A №-li məxfi məktub göndərərək, bəzi orta və ali məktəblərdə əvvəllər antisovet fəaliyyətdə olduğu üçün mühakimə edilmiş müəllimlərin gənclərə mənfi təsir göstərdiklərini bildirdi [8, s.77]. Andropov belə müəllimlərin tədris prosesindən uzaqlaşdırılmasını və işə qəbul zamanı bu faktorların nəzərə alınmasını tövsiyə edirdi. Belə vəziyyətdə Azərbaycan rəhbərliyi müəllimləri universitetdən uzaqlaşdırmaq istəmirdi və onlara toxunmurdu. Abbas Zamanov, Xəlil Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Əbülfəz Əliyev kimi antisovet baxışları ilə tanınmış professorlar ali məktəb auditoriyalarında dərs verməyə davam edirdilər. Bu cür antisovet və millətçi təzahürlər çox vaxt ört-basdır edilir, görülən tədbirlər və tərbiyə işləri ilə aradan qaldırılır, alimlər və ziyahılar rejimin təzyiqlərindən qorunurdu. 1975-ci ildə Heydər Əliyevə məlumat verildi ki, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin Asiya və Afrika ölkələrinin tarixi kafedrasının müəllimi Əbülfəz Əliyev (Elçibəy) millətçilik ittihamı ilə həbs olunub. Heydər Əliyev DTK sədri ilə əlaqə saxlayaraq məsələnin şişirdilməməsini xahiş edir və məsələyə müdaxilə edərək öyrənir ki, Əbülfəz Əliyev universitet auditoriyalarında Rusiyanın

Azərbaycanı işğal etməsi, müstəmləkəçilik siyasəti və xalqın çətin vəziyyəti ilə bağlı söhbətlər apardığı üçün həbs olunub. Ümummilli lider məsələni dərinəndən təhlil etdikdən sonra, bu söhbətlərin dövlətə heç bir təhlükə yaratmadığı qənaətinə gəlir və bir müddət keçdikdən sonra Əbülfəz Əliyevin azadlığa buraxılması ilə bağlı qərar verir. Əbülfəz Əliyev Respublika Əlyazmalar Fondunda işlə təmin edilir. Bu hadisələrlə bağlı O, sonralar qeyd edirdi: “Mən həbsxanada olduğum vaxtda Heydər Əliyevin əleyhinə idim, həbsdən çıxdıqdan sonra da bir-iki il onun əleyhinə danışdım. Lakin sonralar onun bəzi çıxışları və maneələri gördükdən sonra inandım ki, o, çox idraklı və çox güclü şəxsiyyətdir”. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan elminin keyfiyyətinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirirdi. O, hakimiyyətə gəldiyi dövrə qədər Azərbaycanda partiya, sovet və iqtisadiyyat sahələrində çalışan çox sayda insan, vəzifələri ilə yanaşı, elmi dərəcələr, adlar əldə etməyə çalışırdılar. Vəzifələrindən və maddi imkanlarından istifadə edərək, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazdırıb müdafiə edirdilər. O dövrdə elm adamlarının maaşları yüksək idi. Məsələn, 70-ci illərdə Elmi Tədqiqat İnstitutu direktorunun maaşı, MK katibləri və Nazirlər Sovetinin müavinlərinin maaşından yüksək idi. Bu insanlar, vəzifədən sonra elmi idarələrdə özlərinə möhkəm yerlər quraraq, rəhbər vəzifələrə təyin olunur və nəticədə elmin inkişafına mane olurdular. Bu o demək idi ki, elmi dərəcəyə malik olanların sayı artsa da, elm inkişaf etmirdi və alimlər geniş şəkildə tanınmırdılar. Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra, bu hallara qarşı sərt mübarizə başladı. Bu qanunsuz halların qarşısı alındı və bir çox insan cəzalandırıldı. Elmlə davamlı məşğul olmayan, elmə uzaq olan adamların dissertasiya işlərinin müdafiəsi qadağan edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev Moskvada yüksək vəzifədə işləyərkən də Azərbaycan elminə və alimlərinə qarşı diqqətini əsirgəmədi. O, tanınmış azərbaycanlı alimlərə xalqın mənafələrini qorumağın vacibliyini vurğulayırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə alimlər cəmiyyətdə ən nüfuzlu və hörmətli şəxslərdən sayılırdı. Azərbaycan alimləri maddi cəhətdən yaxşı təmin olunmuş, yaşayış şəraiti yaxşılaşmışdı. Bu şərait gənclər arasında elmə olan marağı artırırdı. İstedadlı gənclər elmə maraq göstərərək dissertasiya işlərini müdafiə edib elmi dərəcələr əldə edirdilər. Elm Azərbaycanda ən hörmətli sahələrdən biri hesab olunurdu. Sonralar Heydər Əliyev qeyd edirdi: “Azərbaycan elmi böyük bir irəliləyiş əldə etmiş və öz gücünü bütün dünyaya göstərmişdir” [1, s.72]. Elmə və alimlərə xüsusi diqqət yetirilir, fundamental elmlərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılırdı. Bakı beynəlxalq elmi tədbirlərin mərkəzinə çevrilmişdi. Elmi tədqiqat institutlarında azərbaycanlı alimlərin sayı müntəzəm olaraq artırıldı. Azərbaycan təhsili, peşəkar kadrlarının yetişdirilməsi və inkişaf etmiş elmi müstəqilliyin əsasını qoyaraq onun təmin edilməsinə hazırlıq görülürdü.

Bütün bu addımlar, Ulu öndər Heydər Əliyevin istiqlalın təməlini yaratmaqda göstərdiyi tarixi xidmətin bir hissəsi idi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə (Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1994-cü illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar). I cild. Bakı, Göytürk, 1996.
2. Əliyev H.Ə Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. Bakı, Azərənəşr, 1997.160 s.
3. Əliyev H.Ə Müstəqillik yolu: seçilmiş fikirlər, Bakı, Azərbaycan Universiteti, 1997. 135 s.
4. Əliyev H.Ə Mədəni irsimizin keşiyində, I kitab, Bakı, Heydər Əliyev Fondu, 2001. 440
5. Əliyev H.Ə Sovet Azərbaycanı. Bakı, Azərənəşr, 1981.
6. Hüseynova İ.M Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, Təhsil, 2004. 62 s.
7. Hüseynova İ.M Prezident Fərmanının işığında: Elm və təhsilin vəhdət zərurəti. “Respublika” qəz., Bakı, 2022, 7 sentyabr.
8. Heydər Əliyev. Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti və AMEA Tarix İnstitutunun birgə layihəsi. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2023. 304 s.
9. Qasımlı M.C Heydər Əliyev - istiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006. 608 s.
10. Zeynalov İ.X. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı XX əsrin II yarısında, Bakı, Azərənəşr, 2004.
11. Zeynalov İ.X. Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində Heydər Əliyev zirvəsi: dahi şəxsiyyətin şərəfli ömür yolu. Bakı, “Füyuzat”, 2024.656s.